

HÖGSTA DOMSTOLENS DOM

meddelad i Stockholm den 30 juni 2022

Mål nr

T 4705-21

PARTER

Klagande och motpart

Justitiekanslern

Box 2308

103 17 Stockholm

Ombud: Byråchefen MM och föredraganden JK

Klagande och motpart

SS

Ombud: Juristerna FB, EW, AO och LH

SAKEN

Ersättning enligt lagen (1974:515) om ersättning vid frihetsinskränkning

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Svea hovrätts dom 2021-07-01 i mål T 8528-20

DOMSLUT

Högsta domstolen upphäver hovrättens dom och fastställer tingsrättens domslut.

SS ska utge ersättning för statens rättegångskostnad i hovrätten med 21 000 kr avseende arbete jämte ränta enligt 6 § rättelagen från den 1 juli 2021.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN

SS har yrkat att Högsta domstolen ska förplikta staten att till honom betala 3 000 000 kr jämte ränta på beloppet enligt 6 § rättelagen från den 30 april 2017 till dess betalning sker.

Staten har yrkat att Högsta domstolen ska fastställa tingsrättens domslut.

Staten har också yrkat ersättning för sina rättegångskostnader i tingsrätten och hovrätten samt befrielse från skyldigheten att ersätta SS för hans rättegångskostnader där.

Parterna har motsatt sig varandras ändringsyrkanden.

SS har yrkat ersättning för sin rättegångskostnad i Högsta domstolen.

SKÄL**Bakgrund**

1. Den 21 maj 1986 mördades SSs styvmor. SS, då 15 år gammal, angav sig som gärningsman och anhölls samma dag som misstänkt för mord. Han erkände brottet och dömdes den 1 oktober samma år för mord. Påföljden bestämdes till överlämnande till sluten psykiatrisk vård. Tingsrättens dom vann laga kraft. SS kom att vara frihetsberövad under en sammanlagd tid av ett år, tio månader och tio dagar.

2. Medan den psykiatriska vården pågick tog SS tillbaka sitt erkännande och berättade att en annan gärningsman hade begått mordet. Den med anledning därav återupptagna förundersökningen lades dock ned år 1988. Den 30 juli 2015 ansökte SS om resning. Ansökan beviljades och den 13 december 2016 meddelade Stockholms tingsrätt dom där åtalet för mord ogillades.
3. SS begärde senare ersättning hos Justitiekanslern enligt lagen (1974:515) om ersättning vid frihetsinskränkning (frihetsinskränkningsslagen). Det begärda beloppet, 3 000 000 kr, avsåg lidande. Justitiekanslern avlog begäran med hänvisning till att ersättningsanspråket var preskriberat.
4. SS väckte därefter talan mot staten och yrkade ersättning med 3 000 000 kr. Staten bestred SSs talan med hänvisning till dels att ersättningsanspråket var preskriberat, dels att SS själv uppsåtligen föranlett frihetsberövandet. Som skälig ersättning i och för sig vitsordade staten 1 200 000 kr.
5. Tingsrätten ansåg att anspråket inte till någon del var preskriberat men ogillade SSs talan med hänvisning till att han uppsåtligen föranlett frihetsberövandet genom att bl.a. erkänna brottet.
6. Hovrätten har instämt i tingsrättens bedömning i frågan om preskription. Till skillnad från tingsrätten har hovrätten bedömt att SSs erkännande inte varit ett sådant som 4 § frihetsinskränkningsslagen är avsedd att tillämpas på, och alltså funnit att det saknas skäl att vägra SS ersättning med stöd av den bestämmelsen. Hovrätten har ändrat tingsrättens dom och förpliktat staten att till SS betala 1 200 000 kr jämte ränta.
7. Båda parter har överklagat hovrättens dom.

Vad målet gäller

8. Målet gäller frågan när den som har varit frihetsberövad kan nekans ersättning enligt frihetsinskränkingslagen på den grund att han eller hon själv uppsåtligen har föranlett den frihetsberövande åtgärden.

Den rättsliga regleringen

9. Var och en är gentemot det allmänna skyddad mot frihetsberövanden (2 kap. 8 § regeringsformen). Skyddet får enligt 2 kap. 20 § första stycket 3 och 21 § begränsas genom lag, men bara om det sker för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle och sker på sådant sätt att det inte går utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett begränsningen. Skyddet har begränsats bl.a. genom reglerna om häktning och anhållande i 24 kap. rättegångsbalken och genom reglerna om vissa påföljder i brottsbalken.

10. Den som blivit berövad friheten genom ett beslut som visas ha varit felaktigt har som utgångspunkt rätt till ersättning för skada som orsakas genom frihetsberövandet.

11. En rätt till ersättning kan grundas på att skada har vållats genom fel eller försummelse vid myndighetsutövning (3 kap. 2 § skadeståndslagen).

12. Rätt till ersättning kan också grundas på ett slags statligt garantiansvar enligt en särskild lagreglering vid sidan om skadeståndslagen. Rätten till sådan ersättning är inte beroende av att det förekommit fel eller försummelse på statens sida. Samtidigt är rätten till ersättning inskränkt i vissa avseenden. Bland annat bortfaller den helt om den drabbade själv uppsåtligen har föranlett den frihetsberövande åtgärden.

13. Ersättningsansvaret lagreglerades ursprungligen genom lag (1886:8 s. 1) angående ersättning av allmänna medel åt oskyldigt häktade eller dömda

och byggde då på principen att den drabbade skulle vara utan skuld till frihetsberövandet för att ersättning skulle utgå. 1886 års lag ersattes av lagen (1945:118) om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m.fl. Ersättning utgick inte till den som blivit dömd genom sanningslös bekännelse, genom falsk angivelse av sig själv eller annars uppsåtligen hade föranlett frihetsberövandet.

14. 1945 års lag ersattes år 1974 av frihetsinskränkingslagen. Enligt 4 § första stycket i den lagen föreligger inte någon rätt till ersättning om den som varit utsatt för frihetsinskränkningen själv uppsåtligen har föranlett denna. I förarbetena till lagen anges att utgångspunkten måste vara att den som genom egna åtgärder har vållat en frihetsinskränkning som annars inte skulle ha ägt rum inte kan göra anspråk på ersättning (se prop. 1974:97 s. 63 ff. och 90).

15. Numera gäller lagen (1998:714) om ersättning vid frihetsberövanden och andra tvångsåtgärder. Av punkten 2 i övergångsbestämmelserna till den lagen följer att 1974 års frihetsinskränkingslag ska tillämpas beträffande åtgärder som har upphört före den 1 januari 1999. Frågan om vilken av lagarna som ska tillämpas beträffande nu aktuellt undantag från ersättningsrätten saknar dock praktisk betydelse, eftersom 6 § första stycket i nu gällande lag innehåller ett undantag som motsvarar 4 § första stycket i 1974 års lag (jfr prop. 1997/98:105 s. 54).

16. Lagregleringen innebär att den garanterade rätten till ersättning bortfaller för den som anger sig eller erkänner sig som skyldig till ett brott ifall personen vetat att det var osant. Det krävs dock att det av omständigheterna framgår att agerandet har haft betydelse för beslutet om den frihetsberövande åtgärden; annars kan de osanna uppgifterna inte anses ha föranlett åtgärden. Man kan inte heller gärna tala om att den frihetsberövade "själv" uppsåtligen har föranlett åtgärden när han eller hon tvingats till sitt agerande genom våld eller allvarligt hot. Beroende på omständigheterna kan det dock i den

situationen ankomma på den frihetsberövade att så snart som möjligt göra klart hur det ligger till.

Bedömningen i detta fall

17. SS har inte gjort gällande att frihetsberövandet har vållats genom fel eller försummelse vid myndighetsutövning. Vid sådant förhållande får prövas om han i följd av lag ändå är garanterad ersättning på grund av att frihetsberövandet visat sig vara felaktigt.

18. SS har själv larmat polisen och angett sig som gärningsman trots att han visste att detta var oriktigt. Han har också vidtagit åtgärder på brottsplatsen för att rikta brottsmisstankarna mot sig själv. Att uppgifterna till polisen, liksom de åtgärder som han vidtagit på brottsplatsen, föranlett det initiala frihetsberövandet står klart. Därefter har han erkänt brottet. Erkännandet har tillagts betydelse vid bevisprövningen, varför han kommit att föranleda även det frihetsberövande som skett i enlighet med den lagakraftvunna domen.

19. Det är ingen tvekan om att SS, som bara var 15 år, upplevde att han befann sig i en trängande situation. Han har uppgett att han agerade under dödshot. De uppgifter som har lämnats om detta är dock vagt hållna. Andra uppgifter tyder snarare på att hans agerande berodde på att han ville låta den person som han senare utpekade som gärningsman undgå ett långvarigt fängelsestraff. Utredningen kan därmed inte anses ge tillräckligt stöd för att SS tvingats till sitt handlande genom våld eller allvarligt hot.

20. SS ska därför anses ha själv uppsåtligen föranlett frihetsberövandet. Han kan alltså inte göra anspråk på ersättning enligt lagen.

21. Vid sådant förhållande saknas anledning att pröva statens preskriptionsinvändning.

22. På grund av vad som nu sagts ska hovrättens dom upphävas och tingsrättens domslut fastställas. SS ska dessutom ersätta staten för dess kostnad i hovrätten.

I avgörandet har deltagit justitieråden Agneta Bäcklund, Dag Mattsson, Sten Andersson, Eric M. Runesson och Stefan Reimer (referent, skiljaktig)
Föredragande har varit justitiesekreteraren Karin Lambertz

SKILJAKTIG MENING

Referenten, justitierådet Stefan Reimer är skiljaktig och anför följande.

Enligt min mening ska SSs talan om ersättning enligt frihetsinskränkingslagen bifallas på så sätt att han tillerkänns ersättning med 1 400 000 kr jämte ränta. Skälen för mitt ställningstagande är följande.

Undantaget i 4 § frihetsinskränkingslagen.

Som närmare utvecklas av majoriteten i punkterna 12–15 är rätten till ersättning enligt frihetsinskränkingslagen strikt men försedd med undantag i 4 § för den situationen att den som har varit felaktigt frihetsberövad själv uppsåtligen föranlett frihetsberövandet. I den situationen ska ersättning enligt ordalydelsen helt nekas, utan möjligheter till jämkning. Motivuttalanden till bestämmelsen som funnits med sedan den första lagen 1886 ger inte något egentligt utrymme för någon annan tolkning än att lagstiftaren härigenom velat slå fast att ersättning inte alls ska utgå i sådana situationer.

Ersättning enligt frihetsinskränkingslagen är dock ett av sätten för Sverige att kompensera en kränkning av den enskildes rätt enligt artikel 5 i Europakonventionen eller artikel 3 i det sjunde tilläggsprotokollet till konventionen. Det innebär att undantag från ersättningskyldigheten måste tolkas fördragskonformt och strikt (jfr NJA 2007 s. 295; se även Shulgin v. Ukraine, 8 mars 2012, no. 29912/05 § 65 om att tillämpningen inte får vara överdrivet formalistisk). SS har visserligen inte direkt grundat sin talan om ersättning på att det förekommit fel eller försummelse vid myndighetsutövning, men vid tolkningen av undantaget från det annars strikta ersättningsansvaret enligt frihetsinskränkingslagen måste det kunna tillmätas betydelse hur förfarandet och utredningen som ledde fram till frihetsberövandet har bedrivits. Vad som nu sagts måste gälla även om artikel 3 i det sjunde tilläggsprotokollet gör

undantag för den situationen att det visas att det helt eller delvis berott på den frihetsberövade själv att den tidigare ej kända omständigheten, som föranlett resningen, inte blivit uppdagad i tid.

Det är ostridigt att SS, som vid tillfället var 15 år och således alltjämt ett barn, felaktigt erkände mordet på sin styvmor under mycket stark press från en nära anhörig att ta på sig mordet. Det går inte att komma ifrån att det var erkännandet som, åtminstone initialt, föranledde frihetsberövandet, men omständigheterna var ändå mycket speciella. Något egentligt frivilligt agerande förelåg knappast.

Till detta ska läggas att erkännandet rimligen borde ha ifrågasatts och inte ha lagts till grund för en fällande dom utan klar stödbevisning. Starka skäl fanns nämligen att ifrågasätta bevisvärdet av i princip all den stödbevisning som fanns i utredningen. Det framstår exempelvis närmast som uppenbart att de blodspår som fanns på SSs kläder knappast kunde ha uppkommit genom den våldsutövning med ett mycket stort antal knivhugg som han berättade att han skulle ha utsatt styvmodern för.

Förhållandevis kort tid efter domen, när verkställigheten av den slutna psykiatriska vården fortfarande pågick, tog också SS tillbaka sitt erkännande och gjorde gällande att en annan person var gärningsman. Inte heller detta medförde emellertid att den bristfälliga utredningen togs upp på nytt eller blev föremål för någon fördjupad analys, utan den återupptagna förundersökningen lades ner tämligen omgående. Om en fördjupad prövning hade vidtagits vid den tidpunkten skulle resning rimligen ha beviljats på ett betydligt tidigare stadium än vad som faktiskt skedde.

Enligt min uppfattning är dessa omständigheter sådana att de sammantagna – särskilt i ljuset av att SSs erkännande skedde när han alltjämt var ett barn och befann sig i en mycket pressad situation – leder till att undantaget i 4 §

frihetsinskränkningsslagen inte ska tillämpas i hans fall (se också bl.a. Justitiekanslerns beslut i JK 1991 D 1 där undantaget i 4 § frihetsinskränkningsslagen inte tillämpades trots erkännande under utredningens gång och en fällande dom i tingsrätten, när erkännandet inte enligt Justitiekanslern stöddes av den övriga utredningen).

Preskriptionsfrågan

Av Högsta domstolens avgörande NJA 2018 s. 793 följer att preskriptionstiden för anspråk enligt frihetsberövelagen eller frihetsinskränkningsslagen i regel börjar löpa successivt, dag för dag, under den tid som frihetsberövelaget eller tvångsåtgärden har pågått och att den normala tioårspreskriptionen ska gälla.

Som framgår av det nyss berörda rättsfallet kan det emellertid inte uteslutas att särskilda hänsyn i preskriptionshänseende kan göra sig gällande i speciella situationer, t.ex. när en frikännande dom meddelas efter resning eller något annat extraordinärt förfarande (se p. 23). De speciella omständigheter som föreligger i detta fall medför att preskriptionstiden rimligen bör börja löpa först senare, antingen vid ansökan om resning eller efter den frikännande domen. Oavsett vilken utgångspunkt som väljs är SSs fordran under sådana förhållanden inte preskriberad. (Jfr även Tove Lindgren, Kan skadeståndsfordringar på grund av kränkningar av rättigheter i Europakonventionen preskriberas?, JP 2012 nr 1 s. 43–64 och Felicia Taubert, Begränsningar i ersättningsrätten vid oberättigade frihetsberövanden, JT 2019/20 s. 67–88, särskilt s. 77 under avsnitt 3.4.3).

Slutsats

Med hänsyn till det anförda är SS berättigad till ersättning enligt frihetsinskränkningsslagen för den tid han var felaktigt frihetsberövd.

Ersättningens storlek

Ersättningen ska bestämmas schabloniserat utifrån de riktlinjer som gäller (se bl.a. NJA 1990 s. 808). Enligt min mening bör såväl SSs ungdom som att det rört sig om misstanke om ett synnerligen allvarligt brott beaktas som förhöjande och samverkande faktor på så sätt att normalbeloppet höjs med 60 procent + 30 procent (hälften av 60 procent). Ersättningen bör utifrån detta resonemang skäligen bestämmas till 1 400 000 kr jämte ränta.

Överröstad i huvudsaken är jag ense med majoriteten beträffande rättegångskostnaderna.
